

A pusztában vándorlók nyomában

Ha a tudományos kutatás a héberek egyiptomi tartózkodásával, Mózes korának a meghatározásával és a nagy szabadulás történelmi, földrajzi, geológiai kérdéseivel foglalkozik, és tisztázni akarja a csodák természettudományi vonatkozásait, akkor ugyanilyen prioritású az izraeliták pusztai vándorlásának kérdése is. De nemcsak a bibliai tudományok számára, hanem az archeológia, az egyetemes történetírás, a földrajz, s azon belül a topográfia és nem utolsósorban a természettudomány számára is.

Ebben a tanulmányban a pusztai vándorlás három lényeges kérdésére reflektálunk: az első a vándorlás útvonalának iránya és topográfiai behatárolása; a második a konkrét földrajzi térségekhez kötött útvonal nyomon követezése a bibliai elbeszélések alapján; a harmadik pedig a Biblia által elbeszélte vándorlás idői behatárolása.

Lehetséges útvonalak a Sínai-félszigeten

Kánaán birtokba vételére már a pátriárkák is kaptak ígéretet (1Móz 12,1). Ezért az Egyiptomból való csodálatos kiszabadítás annak érdekében történt, hogy az izráeli törzsek visszatérhessenek Kánaánba. Miután azonban átkelnek a tengeren, Mózes nem a filiszteusok földje felé vezető, rövidebb hadiutat választja, amelyen 2–3 heti vándorlás után jutottak volna el Kánaánba, hanem a Sínai-hegy felé vezető hosszú és ismeretlen karavánutat. A kutatók számára azért kérdés még ma is ennek az útvonalnak pontos topográfiai feltérképezése, mivel a 4Móz 33-ban felsorolt negyven állomáshely nehezen azonosítható a Sínai-félsziget területén. Több lehetőség is adott az útvonal felvázolására, s ezzel egy időben az egyes események helyének meghatározására.

1. A hagyományos történetírás a Sínai-félsziget déli részére vezető utat fogadja el. Ez a félsziget nyugati partján halad annak déli csücskén magasló hegyvidék irányába. Ezen az útvonalon elegendő víz és növényzet található ahhoz, hogy itt akár egy nagyobb népességű csoport is megélhessen állataikkal együtt. Jan Wilson is ezt az útvonalat fogadja el, viszont megjegyzi:

„[...] a csoport létszáma inkább a térségben élő, mintegy 10 000 nomád és félnomád életmódot folytató beduinak és nem a 4Móz 25,51-ben szereplő

600 000 embernek vagy a Manethonnál szereplő 240 000 háztartásnak kellett, hogy megfeleljen.”¹

Ha ezt az útvonalat követjük, akkor a Sínai-hegy, amely a vándorlás egyik fontos célja volt, a 2244 m magas és mai nevén Dzsebel Musza, Mózes hegye. Mózes ennek a környékén őrizte apósának, Jetrónak, a midianita papnak juhait, mielőtt visszatért volna Egyiptomba. Ez az a hegy, ahol elhívását és küldetését kapta, s amelyet Isten maga jelöl ki az útvonal egyik állomásául, ugyanis ezen a hegyen kell szolgálniuk az Istennek (2Móz 3,12).

A Sínai hegyet elsőként az 527–565 között uralkodott I. Justinianus bizánci császár lokalizálta ebbe a térségbe, és megalapította itt a Szent Katalinkolostort, amely fontos zarándokhellyé vált. Noha Julius Apollinaris 7. századi konstantinápolyi püspök arról tudósított, hogy a császár egy látomásból tudta meg a hegy helyét, mégis számos történész fogadta el ezt az útvonalat, és azt, hogy a Sínai-hegy a félsziget déli részén magaslik.² A történészek ezzel a ténnyel legitimizálták és legitimizálják ezt, hogy a Dzsebel a Serabit el-Kadim híres egyiptomi rézbányái Musza közelében fekszenek. Ezekhez a bányákhoz kapcsolódik az a hagyomány, hogy a keniták, Mózes rokonai, akik Keneusnak, Jetró fiának leszármazottai voltak, ebben a térségben éltek. A keniták kovácsok voltak, s a foglalkozásukhoz az itt megnyitott bányák szolgálhatták a szükséges ércet.³

Valószínű, hogy az erre vándorló héberek nem ütköztek a bányákat őrző egyiptomi helyőrségbe, ugyanis Egyiptom nem tartott állandó katonai felügyeletet a bányáknál. A Bir 1,16 szerint a keniták Júda fiaival együtt Júda pusztájára telepedtek le. Ők akkor csatlakozhattak a vándorló néphez, amikor az Dzsebel Musza hegyénél tartózkodott.

A történészek más érveléssel is alátámasztják a Sínai-hegy és a mai Dzsebel Musza azonosságát. Sir William Flinders Petrie a mai Serabit el-Kadimban, a bibliai Dofkában (4Móz 33,12) tárta fel (1904–1905) azokat a különös formájú feliratokat (az egyiket pl. egy homokkőből készült szfinxen), amelyek Kr. e. 1500 körül íródtak. A feliratok nyelve sémi kánaánita, az a nyelv, amelyet Mózes és az akkori héberek is beszéltek. Írástechnikájuk pedig a sínai írás, amelyet Mózes is ismerhetett. Mózes ugyanis a Dofkából való elindulás után kapja a megbízatást, hogy írja könyvbe az eddig történeteket, emlékeztetőül az utána jövők számára (2Móz 17,14). A sínai írás elterjedtségére és a kánaáni térségben való használatára utalnak azok a Kr. e. 13. századból származó

¹ Jan Wilson: *A Biblia történelem*. Ford. Békési József. Gold Book, h. n. 1999, 56.

² Graham Phillips: *A mózesi örökség*. Ford. Békési József. Gold Book, Debrecen 2002, 151.

³ John Bright: *Izrael története*. Ford. Domján János. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1977, 126–127.

leletek is, amelyeket a két világháború közti időben Tell el-Duwerben, a hajdani Lákis közelében tártak fel.⁴

2. Lehetséges útvonal még az, amelyik Arábia északnyugati részébe vezet, az Akabai öböltől keletre. Ez a Seir út, amelyet a Mekkába zarándokoló muszlimok ma is használnak. A Sínai-hegyet ebben a vulkanikus térségben is kereshetjük, amennyiben elfogadjuk azt a véleményt, amely szerint a 2Móz 19,16–19 leírása nem viharra utal, amiként azt J. Bright⁵ véli, hanem vulkanikus kitörésre. A térségben ugyanis számos kialudt tűzhányó található.

3. A legújabb szakirodalomban azonban egyre inkább az a tudományos álláspont erősödik meg, hogy a vándorló héberek útvonala nem a félsziget déli része felé haladt, de még nem is a Seir úton, hanem a félsziget északi részén, a Súr úton, a Negeb déli térségében. A Negeben és Kádestől nyugatra a Súr pusztájában éltek ebben az időben az amálekíták, akikkel a vándorló héberek harcba is szálltak Kánaán földjének megkémlelését követően⁶ (4Móz 14,43–45). Ha a Súr útvonalat követjük, akkor ezen Edom völgyébe lehet megérkezni, amelyet a Sínai-sivatag északi részén magas hegygyűrű vesz körül. Graham Phillips ezt írja:

„A hideg patakok által táplált és az égre törő szirtek által árnyékolt terület az élet menedékét alkotta az egyébként ellenséges vidéken.”⁷

Ebbe a völgybe csak a hegyeken keresztül lehet bejutni, vagy másként csupán dél felől, egy hosszú, szűk hasadékon át, amelyet Sziknek neveznek. Ennek egyik mélyedésén, egy átlagosan 70 m széles vízmosáson vezet tovább az út a völgy felé. Ezt a vízmosást keletről a Dzsebel es-Shara, nyugatról a Dzsebel Madba határolja. Graham Phillips John Burckhardt *Utazások Szíriában és a Szentföldön* (London 1822) című könyvére, valamint a Samuel Colby, a Marylandi Egyetem régészének 1992-ben közzétett lelőhely-vizsgálatára és a jeruzsálemi Brit Régészeti Iskola 1996-ban végzett ásatási eredményeire hivatkozva azon a véleményen van, hogy a Sínai-hegyet ebben a térségben kell keresni, s ez a hegy a Dzsebel Madba. Ezt írja:

„Az Edom völgyébe vezető utat ma Külső-Sziknek nevezik. Ez a vízmosás két hegy között halad: keletről a Dzsebel es-Shara, nyugatról a Dzsebel Madba határolja. Úgy tűnik, itt található a Szám 20:14–22-ben említett Kádes. Mózes és az általa fakasztott forrás története az Edom határán található Kádesnél játszódik. Ugyanakkor a Kiv 17:6 szerint ugyanerre az

⁴ Grimme, H.: *Die altkanaanische Buchstabenschrift zwieschen 1500 und 1250 v. Ch.* Afo X., 1935, 267–281; Keller, Werner: *Und die Bibel hat doch Recht.* Düsseldorf, 1955, 113–115.

⁵ John Bright: *i. m.* 126.

⁶ Takács Élőd: *Kortörténeti tanulmányok.* Sepphoris Füzetek 1. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen 1999, 115.

⁷ Uo. 179.

eseményre 'Hóreb sziklájánál' került sor. Mivel Hóreb Isten hegye volt, ezért a vízmosás fölé magasodó két hegy egyikének kell a szent hegynek lennie.

A vízmosást a helybéli beduinok Musza vádinak – Mózes völgyének – nevezik. A vízmosásban található az Ajin Musza – Mózes forrása – nevű mecset, mely a helyi hagyomány szerint azt a helyet jelöli, ahol Mózes csodás módon vizet fakasztott a sziklából. Mivel a Bibliából megtudjuk, hogy erre Isten hegyének lábánál került sor, így a forrás fölött magasodó hegynek – a Dzsebel Madbának – kell a szent hegynek lennie.

A Dzsebel Madba csúcsán meggyőző bizonyítékokat találunk arra, hogy valóban felfedeztük azt a helyet, ahol Mózes először találkozott Istennel. Az Attuf-gerinc nevű természetes fennsíkon egy ókori héber kegyhely maradványai láthatók. A magaslati helynek nevezett szentély az i. e. XV. századból származik. Úgy tűnik, ez Bétel – Isten lakóhelye –, ami Isten hegyén helyezkedett el. Izráelben és Jordániában számos egyéb magaslati helyet tártak fel, s mindegyik ugyanazon terv szerint épült. Az Attuf-gerinci szentély egy fontos szempontból különbözik a többitől: oltárán kőszarvak voltak. Ámosz könyvéből megtudhatjuk, hogy a bételi oltár szintén egyedülálló volt ebből a szempontból: azt is szarvak díszítették.

A Kiv 24:10 szerint míg Mózes a szent hegyen Istennel beszélt, addig az izraeliták a csúcs alatt álltak, és 'látták Izráel Istenét. A lába alatt olyan valami volt, mint a zafír kövezet, és fénylett, mint a tiszta ég.' Közvetlenül az Attuf-gerinc alatt találunk egy másik párkányt, amin két óriási, hat méter magas obeliszk áll, ugyanabból a korszakból, mint a magaslati hely. A legújabb régészeti vizsgálatok szerint az obeliszkék környékét zöld palalapok borították. Isten 'lába' talán az obeliszkéket jelenti, és a csiszolt palalapok napsütésben könnyűszerrel kelthették a Kivonulás idézett szakaszába leírt hatást.

A Kiv 19:16 szerint amikor az izraeliták először felmentek Isten hegyére, 'hatalmas harsonazúgás hangzott fel'. Ez megfelel egy szokatlan jelenségnek, ami még ma is előfordul a Dzsebel Madbán. Erős keleti szélben a Szik és a Musza vádi együttesen egy igen szokatlan jelenséget hoz létre. A szél végigsüvölt a szűk hasadékon, majd szó szerint keresztülharsog a Musza vádi vízmosáson. A bibliában található, a Dzsebel Madbára alkalmazható leírás alapján valószínűnek tűnik, hogy ez volt Isten hegye."⁸

Hogy tényleg ez volt az Isten hegye, a Sínai, a Hóreb, a héber történelem Béthelje, vagy nem, úgy amint mondtuk, ma is vita tárgya a szakirodalomban. Egy viszont biztos az eltérő régészeti és topográfiai kutatási eredmények világában. Mózesnek az Isten hegyéhez kellett vezetnie a kiszabadított népet. A szabadság partjáról felhangzott az Istent dicsőítő ének, s a nép elindult, hogy megérkezzék ehhez a hegyhez.

⁸ Graham Phillips: *i. m.* 200–201.

A bibliai elbeszélések útvonala

Az Egyiptomból szabadult héberek Súr pusztája felé indultak a tengertől. Súr pusztája Egyiptom határától északkeletre fekvő terület a Szuezi-öböl mentén. Északi része a tulajdonképpeni Súr-pusztá vagy sivatag, déli része a Szin-pusztá. Három napi gyaloglás után érkeztek meg első állomáshelyükre, Márába.⁹ Márában viszont komoly vízhiánnyal kellett megküzdeniük. A keserű ízű víz mindaddig ihatatlan volt, míg Mózes vízbe nem vetette az Isten által mutatott fát, és a víz édessé vált. A helység kb. 10 mérföldre fekszik Szueztól délkeletre és 50 mérföldre a Timszah-tótól.¹⁰ Innen Élimbe vándoroltak, a mai Wádi Gherandel vidékére, amely 2,5 mérföldre van Tortól északra.¹¹ Itt 12 forrásra találtak, s elfáradva tábort ütöttek a vizek mellett (2Móz 15,22–27). Márából két napi erőltetett menet után érkeztek Elimbe, a mai Ajn Múszába, azaz Mózes forrásához,¹² innen pedig a Szin-pusztá felé vonultak, és útban a Szin-pusztá felé táborot vertek a Vörös-tenger mellett (4Móz 33,10).

A Szin-pusztában viszont az éhség miatt tört ki zúgolódás a nép között Mózes és Áron ellen. A nép visszakíváncozott Egyiptomba azzal a nosztalgikus önállítással, hogy bár meghaltak volna ott, amikor a húsos fazekak mellett ültek és jóllakhattak kenyérrrel. Azzal vádolták Mózeszt és Áront, hogy azért hozták ki őket a pusztába, hogy éhséggel öljék meg az egész népet. A zúgolódó nép itt éli át a fürjek és a manna csodáját (2Móz 16), azokat a természeti jelenségeket, melyek a Sínai-félsziget ezen részében lakó midianitáknak természetes táplálékforrása volt.¹³

Szin-pusztából Dofkába vezetett a vándorút. Itt voltak az egyiptomi ércbányák. Innen pedig Álúsba vándoroltak, ahol szintén táborot vertek (4Móz 33,12–13). A dofkai és az álúsi táborozás után, amelyeket Mózes 2. könyve nem említ, Refidim volt a következő állomáshely: a széles és hosszú Feiranoázis, a Sínai-félsziget legtermékenyebb vidéke.¹⁴ Itt ismét vízhiánnyal küszködtek, s a nép újból zúgolódott Mózes ellen. Ő azonban úgy fakasztott vizet a Hóreben, hogy pálcájával megsújtott egy sziklát (ld. Massza és Méríba – 2Móz 17,1–7). De Refidimben nemcsak vízhiánnyal küszködtek, hanem először szembe kellett nézniük egy ellenséges magatartást tanúsító néppel, az amálekítákkal. Ők a Sínai-félsziget és a Palesztina közötti területen éltek, 1Móz 36,12 szerint pedig az edomita népcsoporthoz tartoztak. Legelőiket féltették az átvonuló izráelitáktól, de Józsué, Mózes későbbi utóda, a nagy

⁹ Hertz szerint egy poggyással utazó karaván 45 mérföldet tenne meg ennyi idő alatt. Ld. Hertz, J. H.: *Mózes öt könyve és a Haftarák*. II. Exodus, Budapest 1984, 171.

¹⁰ Hertz, J. H.: *i. m.* II., 171.

¹¹ Uo. 172.

¹² David Rohl: *Az elveszett Testamentum*. Gold Book Kft. 2002, 231.

¹³ A fürjek és manna csodájának természettudományos hátterét ld. Farkas Henrik: *A Biblia rejtélyei*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest 1988, 40–48; Vitus B. Dröscher: *Bibliai állatsodák*. Alapok Könyv- és Lapkiadó, Budapest 1994, 45–54.

¹⁴ Hertz, J. H.: *i. m.* II., 184.

hadvezér, akinek eredeti neve Hósea volt (4Móz 13,9), legyőzte őket, miközben Mózes Áron és Húr segítségével felemelve tartotta kezét a halom tején. A csata után Mózes írásba foglalta a történeteket, s oltárt épített az Úrnak, és azt és Jehova-Niszinek nevezte (*az ÚR az én hadijelvényem* – 2Móz 17,8–16; ld. még 4Móz 14,43.45; 5Móz 25,17–19).¹⁵

Izráel népe a Sínai-pusztába vonult Refidimből és a Sínai-heggyel átellenben szállt táborba (2Móz 19,1–2). A Sínai-pusztá a nomád arabok, a keniták és a midiániták vándorlási területe. Jól ismerték a járást a pusztában, és ők kalauzolták az Egyiptomba, illetve Palesztinába tartó karavánokat (1Móz 37,28–36). Mózes már az Egyiptomból való nagy szabadulás előtt kapcsolatba került velük. Amikor a fáraó haragja elől menekült, a térség midianita lakosságánál talált menedéket és itt alapított családot: a midianiták papjának, Jetrónak egyik leányát, Cippórárt vette feleségül, s itt születtek fiai is, Gersóm és Eliézer (2Móz 2,15–21). Amikor Jetró arról értesült, hogy Isten kihozta Izráelt Egyiptomból, és hogy mit cselekedett Mózesrel és az ő népével, családjával együtt meglátogatta a Sínai-pusztába érkező Mózeszt (2Móz 18). A találkozás után áldozatot mutatott be Istennek, majd együtt étkezett Mózesrel, Áronnal és a vándorló nép előjáróival „Isten előtt”. Ezt követően adott szervezéssel kapcsolatos tanácsokkal szolgált Mózesnek: miként könnyítheti meg és hogyan teheti hatékonyabbá az igazságszolgáltatást. A vándorlás következő szakaszában a midiániták is ellenséges magatartást tanúsítanak Izráellel szemben (4M 25,6.14–18; 31,1–12), sőt a letelepedés után is gyakran rájuk törnek, és kifosztják őket (Józs 13,21; Bír 6).

A Sínai-hegy, amelynek lábánál a fentebb említett események történetek, egyben Izráel nagy istenélményének színhelye is. Mózes itt kapja a Tízparancsolat két tábláját, itt születik meg a szövetség és a kultuszi, papi, polgári és jogi kódex, a törzsszövetség, amely egyben a teokrácia alapja. Izráel itt lesz igazán néppé, Isten népévé, még akkor is, ha erre az erkölcsi magaslatra nem tud azonnal felemelkedni. *Ti láttátok, amit Egyiptommal cselekedtem* – olvassuk a 2Móz 19,4–6-ban –, *hogy hordoztalak titeket sas szárnyakon és magamhoz bocsátotatalak titeket. Mostan azért, ha figyelmesen hallgattok szavamra és megtartjátok az én szövetségemet, úgy ti lesztek nékem valamennyi nép közt az enyéim; mert enyém az egész föld. És lesztek ti nékem papok birodalma és szent nép.*

¹⁵ Hertz szerint az amálekíták rabló, nomád törzs voltak. Lehetséges, hogy nyáron az elviselhetőbb éghajlatú Sínai-félsziget hegyein legeltették nyájaikat. Ezzel magyarázható hirtelen megjelenésük és a vándorló héberek ellen indított gyors támadásuk. Ld. Hertz, J. H.: *i. m.* II., 187. David Rohl azonban úgy véli, hogy az amálekíták – a héberekől függetlenül – épp ellentétes irányban vonultak végig a Sínai-félszigeten. A Nílus völgye felé tartottak, hogy meghódítsák Egyiptomot, mivel jól tudták, hogy a csapások teljesen meggyengítették és térdre kényszerítették az egyiptomi haderőt. Az amálekíták is az ázsiai népekhez tartoztak, északról és keletről támadták meg, majd foglalták el Egyiptomot, úgy, amint az Manethón egyiptomi pap is megemlíti írásában. Ld. David Rohl: *Az elveszett Testamentum*, 234.

A sínai térségben történt eseményeket, az első kultuszi hajlék elkészítését, a törvényadást, tehát Egyiptomból szabadult izráeliták életének, történelmének a Sínai-pusztában lejátszódott eseményeit 2Móz 19 – 4Móz 10 fejezeteiben olvashatjuk. Az itt töltött idő összesen tíz hónap és tizenkilenc nap.

A Sínai-hegytől a második esztendő második hónapjának 20. napján indultak el (4Móz 10,11). Kalauzuk Hóbáb, Jetró fia lett. Ő vezette az izraelitákat a félsziget oázisai felé és azokon keresztül az ígéret földje felé, első állomásuk pedig Párán-pusztája, a Holt-tenger és az Akabai-öböl közti térség volt. Útjuk Tabéra felé vezetett. Itt tűzvész ütött ki a panaszkodó nép táborában (4Móz 11,3). Ezután vonultak Kibrót-Thaavába, ahol lázadás tört ki a manna miatt (4Móz 11,1–13; ld. még húsevés: 4Móz 11,31–34). Következő állomásuk Haserót, ahol Mirjám és Áron is fellázad Mózes ellen (4Móz 12,1–15), végül Párán-pusztája, Kádes (4Móz 13,1,27), valamint Cin pusztája, Kánaán déli határa és a Párán közti térség. A 4Móz 33,18–38 összesen 18 táborhelyet sorol fel a Haserót és Kádes közti útvonalon. Földrajzi beazonosításuk ma már szinte lehetetlen.

Mózes tizenkét férfit küldött ki Kádesből, hogy kikémleljék Kánaán földjét a Cin pusztája felől (4Móz 13,2–3). A 40 nap múlva visszatért követek azonban megrémítették a vándorló népet, ugyanis semmiképpen sem javasolják a továbbhaladást a Kánaánban lakó amálékiták, hitteusok,¹⁶ jebúsziaik,¹⁷

¹⁶ Az Ótestamentum hitteus, Hitteus vagy Hét fiai néven emlegeti a kánaáni térségbe betelepülő és már a honfoglalás előtti korban laza politikai szervezetben élő hettitákat. 1Móz 10,15: a hettiták Hét leszármazottjai; Hét Kánaán fia, akárcsak Szidón, Jebuzeus, Emoreus; Girgazeus és Hivveus. 1Móz 23: a pátriárkák kánaáni vándorlásának korában Hebron hettita városállam volt; itt halt meg Sára, Ábrahám pedig a hitteus Efrontól vásárolta meg Makpelá barlangját, és ide temette el feleségét. 1Móz 26,34; 36,2: Ézsau hitteus leányokat vesz feleségül. (1Móz 26,35: *és ők valának Izsáknak és Rebekának lelke keserűsége*; a családi konfliktuson túl ez a félnomád pátriárkák és a már letelepedett hitteusok közötti konfliktusra is utal. Józs 1,4: a *hitteusok egész földje* megjelölés a Jordán és a Földközi-tenger közötti térség azon részét jelenti, amelyen többnyire hitteusok éltek a honfoglalás előtti korban. Bír 1,26: a hitteusok földje (ország) még el nem foglalt terület volt a bírák korának kezdetén. Elfoglalása csak fokozatosan mehetett végbe. Luz hettita város. 1Kir 10,29: Salamon korában az udvar kereskedői a hitteusok fejedelmeinek is szállítottak lovakat Egyiptomból. 1Kir 11,1: Salamon háremében hitteus leányok is voltak.

¹⁷ 1Móz 10,15: Jebuzeus Kánaán fia, akárcsak Hét, Szidón, Emóreus, Girgazeus és Hiveus (vö. 1Kron 1,13–14). 1Móz 14,18: papkirályuk, Melkisédek, Ábrahám kortársa. Neve amorita származásra utal. 4Móz 13,30: a jebuzeusok a hegyeken laknak a hitteusokkal és az emoreusokkal együtt. A későbbi tudósítások Jeruzsálem és környékének lakóiként említik őket (vö. Józs 15,63; 18,28). A honfoglalás korában Jeruzsálem (Jebus) a benjáminiták öröksége lett, de a bírák korában még nem tudták birtokba venni. A lévita szolgája *idegen városnak* nevezi (Bír 19,12). A várost Dávid hódította meg (2Sám 5,6–7), de a jebuzeusokat nem irtotta ki, sőt tulajdonjogukat sem vette el teljesen tőlük. A Jebuzeus Araunától pénzen vásárolta meg azt a szérút, ahol oltárt épít az Úrnak (2Sám 24,15–25).

emoreusok¹⁸, kananeusok¹⁹, anákok²⁰ és refaiták²¹ miatt, akik mind szálás (magas haditechnikával rendelkező) emberek. A hírre elégedetlenség és lázadás tör ki a táborban (4Móz 14), és Káléb minden lebeszélése ellenére vezetőt akarnak választani, aki visszavigye őket Egyiptomba. Isten haragra gerjed, s ennek tragikus következménye, hogy a népnek 40 évig kellett bolyongania a

¹⁸ Az amoriták neve: אַמֹרִי. Magyar fordításban: emoreusok (egyiptomi: Amarra; asszír-babiloni: AMURRU. jelentése: nyugati ország, az a földterület, amely Babilontól nyugatra fekszik). 1Móz 10,16: nem Sém, hanem Khám leszármazottai. Ebben a genealógiában feltehetőleg vallásos szempontok vezették az írókat. Az emoreusok bálványimádók voltak, s így csak Hám utódai lehettek. 1Móz 15,16: itt az emoreusok Kánaán őslakói, akiket a pátriárkák már Kánaán földjén találnak. Viszont hegyi lakók a kánaánitákkal, jebuzeusokkal és perizeusokkal kapcsolatos felsorolásokban (1Móz 14,7.13; 48,22; 4M 13,29–30 stb.). 4Móz 21,21: a honfoglaló izraeliták csatát vívnak Szihonnal, az emoreusok királyával, hogy átmehessenek annak országán. Egyes történészek szerint Óg, Básán király is amorita származású. Edrei (Hedrei) és Atárót Básán jelentős emoreus város (4Móz 21,33–35; 5Móz 1,4). Józ 10,3–5: Jeruzsálem, Hebron, Jármut, Lákis és Eglon is amorita város. A bevonuló Izraelnek az emoreusoktól kellett elfoglalnia az országot (Józ 10,1–2). 4Móz 32,33; Józ 17,5–6: az emoreusok földje Manassé öröksége lett, de Jáir és Nóbah törzse is itt telepedett le (4Móz 32,41–42; 5Móz 3,13–14). 2Sám 21,2: a hivveusok Gibeon honfoglalás kori lakói; később gibeonita néven szerepelnek; békét kötöttek a honfoglaló izraelitákkal (Józ 11,19); Józsué oltalmába és pártfogásába vette őket; a királyság korában pedig – noha külön népcsoportként éltek – elkezdődött az asszimilálódásuk folyamata, s a 2Sám 21,2 ezért tartja fontosnak eredetük tisztázását; a gibeoniták nem Izrael fiai közül, hanem az emoreusok maradékából valók, s ezzel nemcsak eredetüket (gibeoniták = emoreusok) akarja magyarázni, hanem Saul türelmetlen, gibeonitaellenes politikáját is.

¹⁹ Eredetileg a föníciai és a palesztinai tengerparti sávot, illetve a Jordán felső folyásának vidékét nevezték Kánaánnak, az amarnai levelek pedig a Földközi-tenger partvidékét. Az Ótestamentum több helyen az egész Palesztinát érti Kánaánon. Az izraeliták kánaánitáknak nevezték a terület őslakosait, figyelmen kívül hagyva etnikai hovatartozásukat, amely csupán az őslakosságot megnevező felsorolásokban fordul elő. A kánaáni népelemek részben keveredtek egymással, illetve szigetekben maradtak fenn a honfoglalás koráig. (Vö. Eszt 3,8.17; 13,5; Bír 3,5; Józ 11,3) Ld. John Bright: *i. m.* 45–46.

²⁰ Kánaáni őslakók, akik Hebron környékén laktak. Ósatyjuk Kirját-Arba volt (Józ 19,15). Eredetileg Hebron is az ő nevét viselte. Józsué (11,21), majd később Káléb űzte el őket (Józ 4,6–15; 21,11–12). A honfoglalás után a filiszteus városokban, Gázában, Gátban és Asdódban húzódtak meg (Józ 11,22). Szálás termetük miatt az izraeliták valósággal óriásnak látták őket (4Móz 13,33–34; 5Móz 2,10), akárcsak az emeusokat (1Móz 14,5; 5Móz 2,10–11), valamint az ammoniták előtti őslakosságot, a zanzumokat (5Móz 2,19–20). Az óriás (גִּבּוֹרִים) kifejezés 1Móz 6,4-ben és 4Móz 13,33-ban fordul elő. A 4Móz 13,33 az anákokat nevezi óriásoknak. Az 5Móz 2,10–11-ben és a 2,19–20-ban helytelen a רִפְאִים = óriások fordítás, ugyanis itt nem arról van szó, hogy az emeusok és a zanzummok óriások (az anákokkal való rokonság analógiájában igen), hanem arról, hogy a refaitákhoz tartozó népcsoportok az anákokkal együtt.

²¹ A honfoglalás előtt részben a Jordántól keletre (5Móz 2,11.20), pontosabban Básánban (1Móz 14,5; 5Móz 3,11.13; Józ 12,4; 13,12; 17,15), részben pedig a Jordántól nyugatra lakó ősnépesség (1Móz 15,20). Óg, Básán király a refaita (5Móz 3,11.13 – a Károli-szöveg óriást fordít; Józ 12,4-ben Óg már refaita).

pusztában (40 nap tartott a föld megkémlése, minden napért egy esztendő – 4Móz 14,34), míg minden 20 év feletti ember el nem pusztul, kivéve Kálébet és Józsuét, a Nún fiát. A büntetéstől megrémült nép azzal próbálta feloldani a büntetést, hogy másnap csatába szállt az egymással szövetséges kananeusokkal és amálékitákkal, akik Hormáig szorították csapatukat, majd szétszórta őket (4Móz 14,40–45).

A vereséget szenvedett Izráel Kádesbe tért vissza. Egyes történészek a 4Móz 14,29.32–33 alapján arra következtetnek, hogy Izráel 38 évet maradt Kádesben, Párán pusztájában, míg meg nem haltak mindazok, akik 20 év felettiiek voltak. Ez egyértelműen azt jelenti, hogy Izráel 38 éven keresztül élt félnomádként ebben a térségben. A 4Móz 14,25 és 5Móz 2,1–3 viszont ellentmond ennek a feltételezésnek. Izráel nem maradt Kádesben, hanem elindult Kádesből a Nádas-tenger felé, és 38 éven keresztül bolyongott a Széir-hegység környékén. Egyes kutatók azon a véleményen vannak, hogy mindkét változat lehetséges. A törzsek egy része tényleg letelepedett Kádesben, másik része pedig félnomádként vonult a pusztába. Bármint is történt, a Biblia hallgat erről a 38 évről.

A bibliai elbeszélések anyagából azt tudjuk meg, hogy az izraeliták egy ideig a Cin pusztájában (4Móz 20,1), az edomiták határzónájában maradtak Kánaán megkémlése és a sikertelen támadás után. Itt hal meg Miriám, s újabb lázadás tör ki Mózes ellen a vízhiány miatt (4Móz 20,2–13). Az edomitáktól arra kértek engedélyt, hogy békésen vonulhassanak át területükön, de azok visszautasították kérésüket. Hogy elkerülje a fegyveres összetűzést, Izráel kitért az ellene kivonult edomita sereg elől (4Móz 20,14–21), és az izraelitáknak a Hór hegyéhez vonultak, Ézsau, Jákób ikertestvére leszármazottainak, az edomitáknak földjére, Szeir hegyeihez. Az itt élő midianiták és edomiták az izraeliták rokonai voltak, így nem volt valószínű – írja David Rohl²² –, hogy ezek a népcsoportok harcba szálltak volna az Egyiptomból menekült hontalanokkal.

„A midianiták helyi leszármazottai mind a mai napig Vádi Múszának, Mózes völgyének nevezik ezt a helyet a próféta ittlétének emlékére. Nem messze innen egy másik Ajn Músza, Mózes-forrás található, melyet a hagyomány szerint Jahve küldött fakasztott, manapság is ez táplálja Mózes völgyét. A tizenkét törzs harminchét hosszú nyarat és telet töltött Mozeráth/Petra sokszínű szurdokaiban. Nem sokkal megérkezésük után a tábor feletti sziklás magaslaton oltárt raktak kőből, amely az ígért földje felé nézett. A törzsek vezetői ezen a magas helyen tartották tanácskozásait, és itt áldoztak Jahvének. Itt töltötte Mózes is hátralévő éveit, hogy összeállítsa Jahve gyermekeinek szent történelmét.”²³

²² David Rohl: *Az elveszett Testamentum*, 242.

²³ Uo. 243.

A bibliai leírások szerint a Hór hegyének egyik jelentős eseménye Áron halála. Tekintettel arra, hogy a 4Móz 20,23–29 szerint Áron halálának helye Hór hegye, viszont az 5Móz 10,6 szerint Moszéra, mind a szövegmagyarázók, mind a bibliai régészek számára kérdés a Hór hegyének pontos meghatározása, ugyanis a héberben a הר szó akárcsak a הר hegyet jelent. A 4Móz 20,22 a masszoréta szövegben, amely a LXX fordítását követi, ezt olvassuk: *jutának Izráel fiai a Hór hegyére*. Hertz így fordítja a szöveget: *és megérkeztek, Hórhoz, a hegyhez*.²⁴ Hertznel tehát a Hór földrajzi tulajdonnév, az 5Móz 10,6-ban említett Moszéra pedig helységnév. Moszéra a Hór hegyének lábánál fekvő helység, ahonnan Áron felment a hegyre. Ez így hangzik a magyar fordításban: *a Hegy hegyéhez*, amely viszont értelmetlennek tűnik. Ha összevetjük a LXX szövegét és a masszoréta szöveget a héber Biblia legrégebbi, a Kr. e. 2. századból származó szövegével, amely a Héber Egyetemen, Izráel Nemzeti Könyvtárában található, azt vesszük észre, hogy ebből az ősi szövegből hiányzik a הר szó. Azaz: *jutának Izráel fiai a hegyhez*.

Graham Phillips úgy gondolja, hogy a helyet soha nem hívták Hórnak.²⁵ Ha figyelembe vesszük az Isten hegyével kapcsolatos szövegeket, akkor azt vehetjük észre, hogy a Szentírás sokszor csupán *hegynek* nevezi Isten hegyét (pl. 5Móz 1,6). Hegyről van szó akkor is, amikor az Isten hegyét nem Sínainak, hanem Hóreb hegyének nevezi, hisz a Hóreb szó is azt jelenti: *hegy*; még pontosabban: *hegy a sivatagban*. A hegy tehát akár Sínai, akár Hóreb, a szövetségkötés hegye (5Móz 5,2), amely Edom határában fekszik. De itt fekszik, Edom földjének határán, a Hór hegye is (4Móz 20,23). A 4Móz 20,28 szerint pedig Áron egyszerűen a hegyen hal meg. Lehetséges, hogy Hór azonos a Sínaival, a Hórebbel, a szövetségkötés hegyével? Ha igen, akkor az 5Móz 10,6-ban említett Moszéra a hegy lábának topográfiai megjelölése és nem maga a hegy, ahol meghalt Áron.²⁶

Áron halála és a harmincnapos gyász letelte után az izraeliták ismét felkekednek. Áron halála és az Egyiptomból szabadult 20 éven felüliek halála jelezte, hogy közeledik az idő, amikor bevonulhatnak az ígéret földjére. A Hór hegyétől elinduló izraeliták Calmona felé vették útjukat, innen pedig a punoni rézbányák felé. Azonban az itt táborozó izraelitákat a Beérsebától 30 km-re fekvő Arad kananeus lakossága támadta meg. Arad királya harmincnolc évvel azelőtt verte vissza az izraelitákat, amikor azok Kádes felől szertettek volna bemenni Kánaán földjére, most viszont nem tudott ellenállni. Izraelnek sikerült levernie a támadást Hormánál, az első csata hajdani színterén (4Móz 21,1–3), s folytathatta útját a moábiták és az emoreusok határzónájában, az Arnon vizén túl a sivatagra néző Piszga-hegyig (4Móz 21,20). Innen engedélyt kért Szihontól, az emoreusok királyától, hogy átmehessen a

²⁴ Hertz, J. H.: *Mózes öt könyve és a haftarák*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984, IV., 210. és V., 135.

²⁵ Graham Phillips: *i. m.* 155.

²⁶ Hertz, J. H.: *i. m.* V., 135.

területén. Szihon megtagadta a kérést, és fegyveres csapataival Jahácnál Izráelre támadt (5Móz 2,32). A csatát viszont elvesztette, Izráel pedig birtokba vette az Arnontól a Jabbókig terjedő területet, Hesbónnal együtt (4Móz 21,21–26). A szomszédos ammonitákkal azonban nem vette fel a harcot. Az 5Móz 2,19 szerint Isten megtiltotta az ammoniták területének elfoglalását. Ez a hajdan zanzummok által lakott térség, az ammonitáknak, Lót fiainak öröksége volt (5Móz 2,10), akárcsak a Szeir az edomitáké, Ézsau fiaié (vö. 5M 2,4–8). Viszont Óg, Básán királya hadat indított az izraeliták ellen, de Medreiben elveszítette a csatát. Izráel Básánt is elfoglalta (4Móz 22,1–2), ezzel együtt az egész gileádi térséget, a síkságot, az Arnon pataktól fogva a Hermon hegyéig (5Móz 3,8).

Innen a vándorút a moabiták földjére vezetett. Ebben a térségben játszódik le a Bálám-jelenet (4Móz 22–24), itt történik meg a második népszámlálás (4Móz 26,51: hadkötelesek, azaz 20 éven felüliek száma: 601 730; vö. a Sínai-pusztában történt első népszámlálással: 603 550 – 4Móz 1,46),²⁷ Kánaán földjének törzsek szerinti elosztása (4Móz 34), a lévita városok és a menedékvárosok kijelölése (4Móz 35,1–2) és itt zajlik le a szövetséges midiánita csapatokkal való ütközet. Izráelnek sikerült levernie őket, a csatában elesett az öt szövetséges midiánita király is: Evi, Rékem, Cúr, Húr, Reba, valamint Bálám próféta, Beór fia. Ezzel Izráel a Hermonig a Jordán keleti térségét egészében hatalmába kerítette. A Moáb mezején, Bét-Peórnál tulajdonképpen befejeződik a pusztai vándorlás. Izráel elérkezett a Jordánhoz, Jerikó elé, Kánaán kapujába. Ezzel új szakasz kezdődik: a honfoglalás, amely minden terv ellenére hosszú és küzdelmes fejezetet nyit meg Izráel történetében.

A vándorlás utolsó felvonásához záróakkordként tartozik Mózes halála és az új népvezér kijelölése. Mózes felmegy az Abarim-hegység egyik csúcsára (4Móz 27,12), a Piszgára (5Móz 3,27; más néven: Nébó – 5Móz 32,49), hogy megtekintse onnan az ígért földjét. Halála előtt Józsuét, a Nún fiát választja utódjául. Ő fogja bevinni a népet az ígért földjére, amelyről megesküdött az Úr Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak. A hegyen elhangzik Mózes áldása (5Móz 33), amelynek záróverseiből a népvezér, a szabadító, a törvényadó, az Isten emberének boldog megtapasztalása és Istenbe vetett hite csendül ki teljes

²⁷ Ami az Egyiptomból való kivonulók számát illeti, számos eltérő véleménnyel találkozunk a szakirodalomban. Sokan elfogadhatatlannak tartják a 603 550-es számot, mivel ennyi hadköteles mellett a teljes populáció szinte 2 millióra tehető, és a Sínai-félsziget nem tudott volna élelmet biztosítani ennyi embernek. Vannak olyan írásmagyarázók, akik kései betoldásnak tartják a számadatokat, amelyek kb. Salamon korából származhatnak. D. Rohl véleménye szerint helyesírási hiba van a 4Móz 1,20–47 törzsenkénti létszám felsorolásában, s ez okozza a félreértést. A masszoréta szövegben szereplő אֶלֶף – ezer, szó helyett eredetileg אֶלְפֵי állt, aminek jelentése katonai parancsnok, de jelentheti a családok vezéreit is. Ilyenképp a helyes olvasat pl. Rúben estében nem: *negyvenhat ezer és ötsszáz*, hanem *46 családvezér, azaz család*, ami azonos 500 húsz év feletti hadköteles férfival. E számolás szerint Mózesel 558 család vonult ki Egyiptomból, azaz 555 hadköteles férfi. E számítás szerint a teljes populáció létszáma 40 ezer fő lehetett. Ld. David Rohl: *Az elveszett Testamentum*, 249.

hangszerelésű szinfóniában: *Hajlék az örökkévaló Isten, alant vannak örökkévaló karjai; elúzi előled az ellenséget, és ezt mondja: Pusztítsd! És bátorságban lakozik Izráel, egymaga lesz Jákób forrása a gabona és a bor földjén, és az ő egei harmatot csepegnek. Boldog vagy Izráel! Kicsoda olyan mint te? Nép, akit az Úr véd, a te segítségednek pajzsa, és aki a te dicsőségednek fegyvere!*(5Móz 33,27–29) Végül itt hal meg az Úr szava szerint, és maga Isten temeti itt el Moáb földjén, a völgyben arra a helyre, amit senki sem tud. Izráel fiai harminc napig siratták a szabadító és a szabadság felé vezető Mózeszt (34,8).

Az események idői kerete

A Biblia tudósítása szerint a pusztai vándorlás 40 évet tartott. Kezdeté az Egyiptomból való szabadulás időpontja. A régi kronológia a Kr. e. 13. századra datálja ezt az eseményt, II. Ramszesz uralkodásának idejére. Az új kronológia datálása szerint viszont a kivonulás a Kr. e. 15. században történt, pontosan Kr. e. 1446-ban. Ezt az időpontot nemcsak a mai archeológiai, geológiai és klimatológiai vizsgálat és kutatás támasztja alá, hanem maga a Biblia is.

Az 1Kir 6,1 szerint 480 esztendő telt el Izráel Egyiptomból való kivonulásától Salamon király uralkodásának 4. esztendeéig, a templomépítés kezdetéig. Dávid halála után Salamon lépett a trónra Kr. e. 970-ben és Kr. e. 931-ig uralkodott. Uralkodásának 4. éve: Kr. e. 966. Ha hozzáadjuk ehhez az eltelt 480 esztendőt, akkor a kivonulás éve Kr. e. 1446. Ez azt jelenti, hogy 1446 egyben a pusztai vándorlás kezdetének az éve is.²⁸ Ennek összefüggésében a honfoglalás kezdetének éve, azaz a vándorlás befejezésének esztendeje Kr. e. 1406. A kutatók számára viszont kérdés: ha archeológiailag vizsgálják a Sínai-félsziget egyes lelőhelyeit, kerülnek-e elő olyan tárgyi bizonyítékok, amelyek azt igazolják, hogy az izraeliták valóban a Sínai-félszigeten vándoroltak ebben az idői intervallumban, a középső bronzkorban?

Az archeológusok több mint 300 lelőhelyet tártak fel. A leletek hiányossága azonban csak egyet igazol, azt, hogy ebben a korban volt népmozgás, élet a félszigeten, de hogy az itt vándorló nomádok éppen a héberek lettek volna, azt a leletekből nem lehet bizonyítani.²⁹ Ez viszont nem is csoda, hisz a nomádok után kevés kerámiaillet marad hátra, mivel nem foglalkoznak fazakassággal, és szintén kevés a sátortelepülési maradvány. A hátrahagyott fa sátorszögek, fa sátorrudak vagy épp sátorkötelek hamar az enyészet áldozatai lesznek. A

²⁸ Tekintettel arra, hogy a David Rohl kutatásaihoz kapcsolódó új kronológia szakirodalmi elfogadtatásáról, hitelességéről és bibliai korhúságáról több tanulmányt is közöltem, ennek ismertetésére ebben a tanulmányban nem térhetünk ki. Ld. Molnár János: Izráel Egyiptomban, szolgaság és szabadulás. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 2011/1, 37–54; Mózes korának történelmi meghatározása. In: Nóda Mózes – Zamfir Korinna – Dávid Diósi – Bodó Márta (szerk.): *Ideje az emlékezésnek. Liber amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése*. Szent István Társulat, Budapest; Verbum, Kolozsvár 2010, 37–46.

²⁹ David Rohl: *Az elveszett Testamentum*, 252.

nomádok a sátorcölöpöt is kővel verték a földbe és nem fémből készült kalapáccsal. Így természetes, hogy perdöntő bizonyítékok nem kerültek felszínre, mert nem is kerülhettek. Viszont lényeges archeológiai leletnek számít és a jelzett idői intervallumban a héberek jelenlétét igazolja egyfelől a sínai írást megőrkítő lelet, másfelől az Attuf gerincen feltárt kegyhelyi leletek.

A sínai írás első leleteit F. Petrie fedezte fel a Sínai-félszigeten 1904–1905 között.³⁰ Az első lelőhely a Sínai-félszigetnek az a helysége, amelyet a Biblia Dofkának nevez a 4Móz 33,12-ben. Az írás kánaánita eredetű sémita bányász munkásoktól származik Kr. e. 1500-ból. Mózes pedig a Kr. e. 15. század közepe táján, a Dofkából való elindulás után kapja a megbízatást, hogy jegyezze le az addig történeteket és írja a következő nemzedékek számára (2Móz 17,14).³¹ A régészeti leletek és a bibliai feljegyzések alapján nemcsak a héberek Sínai-félszigeten való vándorlásának idői kérdése merül fel, hanem az írás ismeretének a kérdése is. Vajon az Egyiptomból szabadult héberek is a sínai írást ismerték, vagy pedig egy egészen más írásmódot? A kérdésre ma már, vagy ma még lehetetlen érdemben válaszolni. Az egész Kánaánt átfogó íráskultúrát igazoló leletek és a bibliai tudósítások alapján viszont kétségtelennek látszik az a következtetés, hogy a héberek nem a királyság korában ismerték meg és sajátították el az írást, hanem már a Kr. e. 2. évezred első századaiban.

A következő bibliai datálást igazoló lelet az Attuf-gerincen, Edom völgyében feltárt kegyhely, amelyre már az útvonal feltérképezésénél utaltunk. A kegyhely archeológiai leletei a Kr. e. 15. századból származnak, abból az idői intervallumból, amikor a héberek – a bibliai tudósítások szerint is – Isten hegyének lábánál táboroztak.³²

Végül, de nem utolsósorban a pusztai vándorlás új kronológia szerinti datálását, pontosabban a bibliai tudósítások szerinti datálást igazolják azok a régészeti kutatások és feltárások, amelyeket a tudósok azoknak a településeknek, városoknak térségében végeztek, s amelyeket a Jordánon átkelő izráeliták Józsué vezetésével foglaltak el. Az új kronológia szerint – állapítja meg David Rohl³³ – a honfoglalás a középső bronzkor (Kr. e. 1440–1353) utolsó szakaszában zajlott le.

„Régészeti leletek azt mutatják, hogy a Józsué hadjáratában érintett városok igenis elpusztultak ebben a korszakban. Józsué támadása nem a késői bronzkorban történt, ahogy azt a tudósok évtizedeken keresztül hitték, a régészeti bizonyítékok egyértelműek. A nagy jelentőségű pillanat, amikor

³⁰ Bernhardt, Karl Heinz: *Die Umwelt des Alten Testaments*. Band I: *Die Quellen und ihre Erforschung*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1967, 297.

³¹ Keller, Rudolf: *i. m.* 113–115.

³² Graham Phillips: *i. m.* 200.

³³ David Rohl: *Az elveszett Testamentum*, 259.

Izrael népe meghódítja Kánaánt, a középső bronzkor utolsó szakaszában következett be.”³⁴

Mindezt a rétegvizsgálatok új kronológia szerinti értelmezése és értékelése hitelesen igazolják. Ha tehát a kivonulás esztendeje Kr. e. 1446, s az izraeliták valóban 40 évet töltöttek a pusztában (Józs 5,6), akkor a vándorlás vége Kr. e. 1406-ra datálható, s ez egyben a honfoglalás kezdetének is az esztendeje.

Összegzés

Amikor a tudományos kutatás teljes apparátusával követjük a pusztában vándorló izraelitákat, s teljes filológiai részletességgel vizsgáljuk meg az erről szóló bibliai tudósításokat, illetve teljes pontossággal próbáljuk beazonosítani az egyes állomáshelyeket a földrajzi és természeti leírások alapján, ugyanakkor az egyes archeológiai leleteket is vizsgáljuk, akár felszíni, akár rétegleletekről legyen szó, minden esetben ezeket kell szem előtt tartanunk:

1. Ha a pontos útvonal körül – Sínai déli része, Seir út, Súr út – ma is folyik és nem dőlt el a szakirodalmi vita, egy dolog mégis kétségtelen: az Egyiptomból szabadult izraeliták a Sinai-félsziget térségeiben vándoroltak, s az itt eltöltött nomád életforma esztendei jelentették azt az időt, amikor felkészültek a honfoglalásra, pontosabban a letelepedett életformára való áttérésre. Ha a mai földrajzkutatás – részben archeológiai leletek, részben pontos topográfiai adatok hiányában – nem is tud pontosan beazonosítani minden települést, ez távolról sem jelenti azt, hogy a Biblia által közölt útvonal fiktív volna és egyben soha meg nem tett vándorlások mesefonadéka. A már jelzett történelmi időben Izrael kétségtelenül ezeknek a helyeknek történelmi és földrajzi valóságában élte a maga nomád életét, s itt élte át azokat az istenélményeket, amelyekről az egyes elbeszélések szólnak.

2. Ha a bibliai útleírásokat a tudományos kutatás módszertani rendszerességével olvassuk és vizsgáljuk, akkor úgy tűnik, hogy az elbeszélések egyrészt túl szűkszavúak, másrészt pedig csak állomáshelyeket sorolnak fel, anélkül, hogy azokhoz történéseket is fűznének. Így is mondhatnánk: a bibliai elbeszélések eseménydús és eseménytelen esztendőket ötvöznek irodalmi egységbe. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az ószövetségi történetírás kortól függetlenül szelektív: nem a történelemtudomány számára releváns eseményeket írja le, hanem azokat, amelyek a hit számára relevánsak, s amelyekben azok az események vagy akár csodaként megélt események történnek, amelyekben Isten hatalma és gondviselése mutatkozik meg és lesz mindenki számára nyilvánvalóvá.

³⁴ A honfoglalás kori archeológiai leletek értékelését és datálását ld. David Rohl: *Az elveszett Testamentum*, 256–274; uő: *Fáraók és királyok. A Biblia – mítosztól a történelmig*. Gold Book, h. n. 1995, 289–290; Jan Wilson: *i. m.* 64–65.